

•*Milyen körülmények között temették el édesapját?*

Vasárnap halt meg. Kedden telefonáltunk a parlamentbe, a miniszterelnökségre. Nógrádi volt akkor az államtitkár. Két nap múlva közölte, hogy a kormány nem temeteti el a papát; sírhelyet sem adományoznak, képviseltetni sem fogják magukat a temetésen. Úgyhogy mi temettettük el! Ravasz László püspök úr búcsúztatta – a papa református volt –, és az akkori államtitkár, Balogh páter néhány emberrel megjelent a temetésén.

A Veres Pálné utcai temetkezési irodában rendeltük meg a temetést. Nem volt pénzünk, váltót írtunk alá, míg eladunk valamit. Ott, az irodában azt mondták az ügyintézők: Ilyen eddig még nem volt, hogy egy miniszterelnököt a családja temettesen el!

Zsilava odúiban

Részlet Demeter János börtönnaplójából

Demeter János (Kerlés, Szolnok-Doboka vm. 1908. július 6. – Budapest, 1908. július 6.) az erdélyi baloldali magyar értelmiség jeles képviselője, közéleti személyiség, kolozsvári jogtudós, a Magyar Népi Szövetség egyik vezetője, Kolozsvár (volt) alpolgármestere, előbb a Bolyai egyetem jogi karának professzora, később az egyetem prorektora volt. Szakterületének – az alkotmányjog, az emberi jogok és a mindkettőhöz szorosan kapcsolódó nemzetiségi jog – elismert művelőjeként a második világháború utáni évek romániai nemzetiségpolitikai eseményeinek nem csak tanúja, hanem aktív, alakító résztvevője is volt.

Jogi tanulmányait a kolozsvári I. Ferdinánd király egyetem (volt Ferenc József) végezte. Belső munkatársa volt az *Ellenzék* című lapnak, alapító tagjai közé tartozott a falukutatásban úttörő szerepet játszó *Erdélyi Fiatalok*-nak, majd szociális szemléletének fokozatos radikalizálódása után 1932-ben újságot indít, a *Falvak Népe*-t, amely betiltásáig csak fél évig létezett. A lap megszűnése után kolozsvári ügyvédi irodájából folytatta azt, amire életét feltette: az erdélyi magyarság jogvédelmét.

Rész vett az erdélyi antifasiszta ellenállás szervezésében, majd 1944 márciusában, a német megszállás után testvérével, a kiváló hírlapíróval *Demeter Bélával* együtt (a későbbi párizsi béketárgyalások egyik résztvevőjével, aki majdan maga is magyar és román börtönökben sínylődik az ötvenes években), a *Békepárt*, illetve az *Erdélyi Párt* képviselőinek tárgyalásán – amelynek célja az antifasiszta népfront megeremtése volt – fontos szerepet játszott.

Bizonyára ennek is szerepe lehetett abban, hogy Kolozsvár nem vált utcai harcok színterévé, mind a magyar hadsereg, mind a német megszállók elhagyták a várost. A szovjet katonai parancsnokság 1944. október 11-én berendezkedett a kolozsvári városházán. Az interregnum idején – 1944. november 14-e és 1945. március 13-a között – amikor Észak-Erdély szovjet katonai közigazgatás alatt állt, a törvényhozói és a végrehajtói hatalmat betöltő kormány egyik vezetője lett: a román és a magyar baloldal önkormányzatot alakított ki. Demeter János a város alpolgármestere lett és vezető szerepet töltött be a Kurkó Gyárfás vezette

Magyar Népi Szövetségben. Emellett a kolozsvári egyetem Jog- és Közgazdaságtudományi Intézetének tanulmányi igazgatója.

Ez az az időszak, amikor úgy tűnik, hogy a demokrácia, a szocializmus térhódításával a nemzetiségi kérdés kezelésében is új korszak, a testvériség, egyenjogúság időszaka köszönt be. Ezt ígérte a romániai magyarságnak rövid ideig Petru Groza kománya.

Demeter Jánost erőfeszítéseiről kiérdemelt jutalommal sem kényeztette el a sors: a román nemzetiségi politika progresszív szakasza korán megtört, s a törvénytelenségek eluralkodása nem kímélte a nemzetiségi politikát, illetve a magyarság vezető személyiségeit sem. Hamis vádak alapján 1952. augusztus 30-án – Csögör Lajos, Balogh Edgár, Jordáky Lajos, Méliusz József után – Demeter Jánost is letartóztatják és elítélik. 1955 május végén kiengedik e csoportot a börtönből, 1956-ban rehabilitálják. Ez után a kolozsvári Babes-Bolyai Egyetem jogi karának professzoraként állam- és jogelméletet tanított.

Az egyetem prorektora, s országgyűlési képviselő. 1969-1976 között a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Kolozs Megyei Tanácsának elnöke. Itt folytatta küzdelmét – talán némi bizakodással, hogy 1944 utáni erőfeszítések folytathatók – a nemzetiségek, a romániai magyarság sorsának jobbításáért.

Az állam és jogelmélet oktatása és művelése mellett mindvégig a nemzetiségi jog állt érdeklődése és tudósi tevékenysége előterében. Erről írt kis könyvecskét már 1945-ben, *A nemzetiségi kérdés a Duna völgyében és a Szovjetunióban* címmel. Ezt a problémát taglalta különböző tanulmányaiban, *A nemzetiségi nyelv a közigazgatásban*, *A Jugoszláv Szövetséges Népköztársaság alkotmánya*.

Ahogy Erdélyben hagyomány, életútjának indulásáról emlékiratot írt. Az 1975-ben megjelent *Századunk sodrában* becses forrása az erdélyi magyar progresszió történetének. Tények szikár következetességével, a megfigyelték pontos rögzítésével szolgál könyvében (Kriterion, Bukarest, 355 old.) *A nemzetiségek egyenjogúsításának útján* című jogtörténeti munka feldolgozta az 1944-1948-as időszak forrásait. (Jó Rudolf beszélgetése Demeter Jánossal. Kossuth, Bp. 1983. 143 old.)

További nemzetiségpolitikai írásai kiadásra várnak: az 1955. év végén írt többszáz oldalas *börtönnaplója*; a nemzetiségek kollektív jogairól írt tanulmánya (egy részét posztumusz közzétette a Kritika), az 1987-ben írt nemzetiségi jogtörténeti tanulmánya a romániai nemzetiségi jogalkotásról 1918-1986 között; útijegyzetei, a falurombolás éveiben született tiltakozó feljegyzései. (Élete utolsó éveiben írta a Ceaușescu-rendszer parodizáló színdarabját.)

Européer politikus volt, aki a társadalmi haladásért, a szocialista eszményekért küzdött, s aki szenvedései ellenére sem helyezkedett a tagadás alapjára, hanem a pozitív megoldást, a haladást és a békés együttélést szorgalmazta.

A nemzetiségi megbékélés, a dunavölgyi népek békés együttélésének harcosa volt, aki az emberi jogok, a kollektív kisebbségi jogok biztosításával, alkotmányos garanciákkal vélte elérhetőnek a normális együttműködés megvalósítását. Életének legutolsó pillanataiban is ezeken a kérdéseken dolgozott, szerette volna megérni a nemzeti gyűlölködés visszaszorítását, a magyar-román barátság erősítését.

„Úgy látszik, az embernek a fogházban is lehetnek jó napjai. Még fel sem ocsúdtam a tárgyalás bódulatából, amikor felkap a duba s az Uranus helyett széles, kertszerű helyiség előtt stoppol, ahol lombok, valóságos falombok hajladoznak a tavaszi szélben. Amint megfordítanak, itt is éktelen kőfalak meredeznek, de – hajtogatam magamban – mindenesetre megszabadultam az Uranustól és a parancsnokától. Megszabadultam az egyedüllétől, a percenként ismétlődő ellenőrzéstől s attól a fondorlatos buzgolkodástól, nehogy kijátsszam a magányos kiszolgáltatottság kínjait.

Most mindez a múlté, mély sóhajjal űzöm el az Uranus emlékét. Vajon örvendhetek-e Zsilavának,¹ annak a fogháznak, amelynek a híréből kint mindenkinek megborsózik a háta és amelynek az elviselése hajdan glóriát szőtt az üldözött kommunisták feje köré. Bármilyen legyen is, semmi esetre sem lehet rosszabb, mint az Uranus. Egy bizonyos, nem leszek egyedül, beszélhetek, hallgathatok másokat, alkalomadtán értesülhetek a nagyvilágról, állítólag néha sétára is visznek. Szinte el is feledkeztem arról, hogy percekkel ezelőtt a szabadulás reményének enyhe szele is megszuhintott. Igen, de ha az ítélet² felmentő lesz is, miért szállítanak le Zsilavára, miért nem vártuk be azt a pár napot abban a fogházban, ahol amúgy is be voltunk kebelevezve. Zsilaváról különben is azt mondják, hogy „depozit” – lerakat – ahol hosszú távokra kebelezzik be az embert. Mindenesetre a dolog gyanús, legalábbis nem értem tisztán.

Először egy vártorony földszintjének egyik cellájába kerültem. Cella? Vajon megérdemli ezt a nevet? Öt-hat méter hosszú, téglákkal girbén-görbén kirakott folyosóról apró odúk nyíltak, sűrűn egymás mellett. Ilyen odúba kerültem. A folyosótól vastag deszkaajtó zárta el, amelynek a résein csak vékony sávokban szűrődött be a fény. Így is megfigyelhettem, hogy a padlózatot itt is téglá és betonhulladék helyettesítette, a falakat meg nyirkos vakolat borítja. Bútorzata egyáltalán nincs. Nincs mire leülni, nincs hely arra sem, hogy az ember leheverjen. Pedig a nap és az éjszaka fáradtsága most kezd kitörni, amikor az eseményeknek vége és a feszült figyelem és várakozás is elernyed. Nyugtalanságomat növeli a bizonytalanság. Ilyen kiszolgáltatott állapotban az embert balsejtelmek gyötrik és minden rosszban további, még nagyobb bajok rémképeit képzelgi. Hirtelen az az aggodalmam támadt, hogy vajon nem véglegesen helyezték ide, vajon nem ez a fogházfajta van számomra előírva? Sajnos, nem tudom mi történt a többiekkel. Szerencsémre sikerült tüzet kapni az őrtől és rágyújthattam egy cigarettára. Óriási élmény volt. Mintha ismerősre akadtam volna, akinek minden keserűségemet kiönthetem s ő meg meghitt szavakkal bátorítana. Az egyik cigarettáról rágyújtottam a másodikra, a harmadikra, mígnem szédülés környékezett és enyhe émelygést éreztem. Az ór léptei sokáig annyira együtemben és ugyanolyan hangerővel kopogtak, hogy azt hittem, állandóan csak az én cellám előtt tanyázik. De mégsem, hirtelen minden zaj elült. Kilépett volna az udvarra? Vagy talán rá akar szedni és az ajtóhoz tapadva fülel? A szomszéd cella lakója nem volt ilyen gyanakvó s halk kopogás

¹ Zsilava (Jilava), hirhedi börtön Romániában.

² „A vádirat... a politikai perek ma már jól ismert és régebben általam is elhitt általános szólamait ismételte. Mivel a megfogalmazásuk itt pongyola és szolgálai utánzat volt, a sé máknál is visszataszítóbban hangzottak. Általánosságban azt állapította meg, hogy mindnyájan jobboldali szociáldemokraták voltunk és mint ilyenek befurakodtunk a munkásmozgalmába, hogy angol-amerikai, imperialista gazdáink utasítására aláaknázzuk a pártot és a születendő népi demokráciát. Hogy több legyen egy csapásra, egyidejűleg összekombináltak Titóval, akivel együtt dunai konföderációt akartunk létrehozni Ausztria bevonásával, Nagy Ferenc és Kovács Imre amerikai kénnyel, öcsémel, Demeter Béla közreműködésével. A vád gerince azonban a Béke-pártban kifejtett tevékenységünk volt, abban a pártban, amely együttműködött burzsoá elemekkel, szociáldemokratákkal s a Kisgazada-párttal. A célja pedig az lett volna, hogy megmentse Észak Erdélyt Magyarország számára.”

után a folyosón átkiáltva megkérdezte, hogy ki van mellette. A hangja után rögtön felismertem.

– Venczel, itt D.J.³

– Mind itt vagytok?

– Mind felszálltunk, de a többiek nem láttam leszállni.

– Itt Csögör, – szólt bele távolabbról egy hang. – Mellettem Jordáky.

– Mit tudsz Béláról⁴, – kérdezte Venczel.

– Semmit, gyanítom, hogy szintén le van tartóztatva.

– János, meg kell mondanom s talán jobb lesz tudnod: Béla meghalt.

Sokáig nem válaszoltam. Venczel is hallgatott. A sötétség dacára éreztem, hogy a szemeim elhomályosulnak. Aztán felbukkant Béla ravatalon kinyújtott, összetört teteme. Milyen megtemert, telt és kiegyensúlyozott volt még 1949-ben, amikor Pesten találkoztunk. Magam előtt látom, amint Fodoréknál kávéjára hajolva meghatottan hallgatta a híreket anyámról. Amikor arra bíztattam, hogy hozza rendbe a szénáját a rendszerrel, valóságos búskomoran nézett fel és rezignáltan legyintett.

– Azt hiszed, hogy az rajtam múlik?

Vajon hányadszor szólíthatott Venczel, amíg ismét felfigyeltem rá?

– Sokat töprengtem, hogy, ha majd összekerülünk, megmondjam-e vagy sem, de végül rájöttem, hogy ilyen dolgot nem is szabad elhallgatni. Nyugodj meg, a mi sorsunk sem áll messze az ő tragédiájától.

– Vajon semmi kétség sem fér hozzá?

– Sajnos nem. A sors úgy hozta magával, hogy Enyeden éppen az én cellámba került az az illető, aki utolsó percekig mellette volt. 1951-ben a magyar kormány kiadta Romániának, hogy itt vizsgálják ki, hogy mint a párizsi magyar békedelegáció tagja, kitől milyen adatokat kapott Erdélyből. A belügyminisztériumban megbetegedett s onnan a vácărești rabkórházba szállították. Itt halt meg 1951. december 8-án s hír szerint a vácărești fogház temetőjében hantolták el. Mindvégig sokat és szeretettel emlegette a családot, különösen édesanyádat.

³ *Venczel József*: (Csíkszereda 1913 – Kolozsvár 1972) erdélyi társadalomkutató, 1935-ben végzett a kolozsvári I. Ferdinánd Tudományegyetem jogi karán. Részt vett az Erdélyi Fialatok mozgalomban, szerkesztője az Erdélyi Iskola c. pedagógiai lapnak, majd a Hírel című folyóiratnak. 1938-1945 között az EMGE statisztikai ügyosztályának vezetője. A katolikus ifjúsági mozgalomban tevékeny szerepet vállalt. 1945-1947 között a Bolyai Tudományegyetem jogi és közgazdasági karának statisztikai és szociológiai professzora, néhány hónapos internáló tábor után az Erdélyi Múzeum Egyesület tudományos munkatársa. 1950. február 17-től 1961. január 11-ig különböző romániai börtönökben szenved, a Márton Áron per egyik vádlottja és elítéltjeként. Ez után 1969-ig különböző kiségitő munkát végez megélhetése végett (kottamásoló, figurafestő), majd 1969-től 1972-ig akkor bekövetkezett haláláig a Babes-Bolyai Tudományegyetem filozófiai és szociológiai karán dolgozott szociológusként. (Forrás: Venczel Józsefné Boga Éva)

⁴ *Demeter Béla* (Somkerék 1910 – Vácărești börtön 1952) a magyar-román kiegyezésben bízó erdélyi értelmiségi, – Demeter János öccse – tragikus életpályát futott be. Középiszkolai éveit Székelyudvarhelyen és Ácson töltötte, majd a bukaresti közigazgatási főiskolára járt. 1930-1933 között az Erdélyi Fialatok Faluszemináriumának elnöke, 1936-1944 között az Esti Lapok főszerkesztője. A háborús években az EMGE vezetőségi tagja. 1946-ban Tildy Zoltán köztársasági elnök erdélyi szakértőjeként részt vesz a magyar kormány békeelőkészítő tevékenységében, a párizsi értekezleten a román és a kisebbségi kérdések referenseként a magyar békedelegáció tagja. 1948-ban visszavonult a politikai életből. Balatonboglárral 1951-ben az ÁVH letartóztatja, majd kiadták a román hatóságoknak. 1952. december 8-án mint politikai elítélt lelte halálát a Vácărești-i börtönben. (Forrás: *Fülöp Mihály*: Demeter Béla kiadatlan memorandumáról = Erdélyi Tudósítás, 1989. nov.)

– Meg kell mondanom – súgtam Venczelnek – felemelő volt a korrekt viselkedésed. Olyan volt, mint az oázis a hazugságok sivatagában. Mivel állandóan egy állítólagos nyilatkozattal fenyegettek, bizonyos mértékben meg is lepett az egyenes beszéded.

– Hét esztendei börtön után egyetlen kincsem, amit féltve őrzök, a becsületed.

(...) A zsilavai börtön mély, állítólag 18 méteres gödörben terült el, az épületek egymást követő széles félkörben helyezkedtek el s a köztük lévő tereket lim-lomokkal megrakott, de helyenként fiatal gyümölcsfákkal és virágokkal díszített udvarrészek töltötték be. Az épületek földszintesek, viszont földbeépítettek, tetőzetüket domboknak beillő földrétegek alkotják, amelyeken öles magasságban nőtt a fű és a burján. Az első megpillantásra világos volt, hogy az épületek börtönök, minden épületkört, középen óriási sötétzöldre festett nyitott, kupolaszerű bejárat vágott ketté; amelyből beljebb jobbra és balra hosszú, sötét katakombák vezettek a cellákba. Az udvar egyes pontjain örök cirkáltak, imitt-amott szeges drótsővények húzódtak, másutt mésszel kiöntött vonalak jelezték az utat.

Még a természetnek ezt a sovány kóstolóját sem élvezhettem sokáig. A második, vagy a harmadik épületsávon is áthaladva az egyik boltíves kapu alatt egy újabb ör csatlakozott a „kiséretemhez”, s onnan, a jobbra kanyarodó katakomba végén betessékeltek egy cellába. Először nem is értettem, hogy hol vagyok, minden olyan szokatlan és hihetetlen volt. Még a fényhatás is, olyannyira, hogy időérzékemet is elvesztettem és azt hiszem, még találomra sem tudtam volna megmondani, milyen napszak van.

Ahogy becsapták mögöttem a nehéz tölgyfaajtót, furcsa, sárga fény vett körül, amelyen az első pillanatban a tekintetem nem is tudott áthatolni. Az orromat áporodott penész- és izzadságszag csapta meg s a levegő ólmos süllyal nehezedett rám. Azután fokozatosan, mint a ritkuló reggeli ködben kezdtek kibontakozni a környezet részletei. Először néhány torzonborz fej emelkedett fel egy magas priccsről, amely végig a fal mellett húzódott, azután rendre-rendre szállingózással sűrű embergyűrű font körül és cigarettáért esdéltek. Amikor kiderült, hogy nem osztogathatok – mindenkit amúgy sem lehetne megkínálni – többségük csalódottan eloszlott. A helyben maradtak szenvedélyes érdeklődéssel ostromoltak:

– Honnan jön?

– Mikor tartóztatták le?

Arra a válaszomra, hogy közel két éve, néhányan csalódottan elvonultak. Mintha lefitymálólóg legyintettek volna. Más fogházban is megfigyeltem, hogy becsületük csak azoknak van, akik frissen kerültek lakat alá, új híreket hoznak a szabad világból és cigarettát kínálhatnak. A feleleteim nem titkolták a kíváncsiskodókkal, hogy nem lehet nagyon „érdekes”. Hallottam is a hátam megett:

– Măi, ăsta nu știe nimic.⁵

– Are țigări.⁶

– Are pe dracu.⁷

Amerre csak néztem, mindenütt félmeztelen emberek sűrű tömege üldögélt, vagy hevert a priccseken. A felső priccseken üldögélők fejükkel szinte verték az alacsony bolthajtásokat és szinten voltak a lámpával. Az alsó priccseken a szélén gubbasztottak, bentebb a két priccsszint közti közelség miatt nem helyezkedhettek ülő pozícióba. Sokan a cementen nyúltak el, vagy az eltaposás elől menekülve kigyózó tekerőzéssel a priccse alá tolták magukat. Ha az ember csak futólág nézett körül, az volt a benyomása, hogy itt egy tapodtat sem lehet tenni, itt csak állni, ülni, vagy felülni lehet, de azt is csak óvatosan nehogy feldöntse a mellette tolongót.

⁵ „Hé, ez semmit sem tud.”

⁶ „Van cigarettája.”

⁷ „Van egy francot.”

(...) Egy komoly nyílt tekintetű ember, aki látásból ismerősnek tűnt, bemutatkozott: Kohen, bukaresti ügyvéd, a volt Zsidó Párt főtitkára, egykori parlamenti képviselő. Előzékenyen felajánlotta a helyét addig is, amíg a szobafőnök kijelöli az enyémet és sietett megjegyezni, hogy Párizsban végzett s ha gondolom készséggel hajlandó gyakorolni velem a francia nyelvet. Hozám jött egy alacsony, mosolygós emberke is, akit valóban ismertem és ő is mint régi ismerőst üdvözölt. A nevére már nem emlékeztem de csakhamar kiderült, hogy Kun-nak hívják, szintén ügyvéd Temesváron, s ezelőtt kb. 25 évvel együtt jártunk az egyetemre. Ő is akárcsak Kohen cionizmus vádjával került Zsilavára, miután 2-3 évig ültek magánzárkákban a Marmezonban. Kun segítőkészen felnyalábolta a cókómókomat, Kohen pedig, mint gyakorlott révkalauz átvezetett a tömeges s megmutatta a helyet. Kohen helye az alsó priccs alatt volt, amit itt köznyelven serpārianak (kígyólaknak) neveztek, minthogy csak csúszó-mászó mozdulatokkal lehetett odajutni. Az alsó priccs 30-40 cm-re lehetett a cementtől s így a bemászás nehezen ment. Ráadásul a serpārianak is annyira zsúfolt volt, hogy ott is csak szorongva és minduntalan másokba ütközve lehetett kinyújtózkodni. Matracot vékony gyékény helyettesített. A helyet annyira szűknek és kényelmetlennek találtam, s a légszomj s a sötétség annyira zavart, hogy bármennyire is resteltem Kohentől, kénytelen voltam lemondani a szívességéről. Inkább vállaltam a fáradtságosabb álldogálást az egyik sarokban.

Az első ismerőseimhez csakhamar csatlakoztak mások is, akik tanári módszerességgel és végtelen, aprólékos türelemmel bevezettek a zsilavai börtönrendszer rejtekeibe. Ebből a cellából keskeny átjáró vezetett egy másik, hasonló helyiségbe, onnan meg egy valamivel kisebb cellába, amelynek külön török WC-je volt. A WC-t mindnyájan úgy emlegették, mint kivételes kedvezményt, amivel Zsilaván csak ez az egy cella rendelkezik. A többi cellákban a WC-t egy hordó helyettesítette, amelybe a rabok tetszés szerint mindenki szemelättára végezték dolgaikat. A megtelt hordókat naponta egyszer vagy kétszer hordták ki az ajtón erre külön kirendelt rabok. Itt is volt hordó, de megegyezés szerint azt csak éjszaka volt szabad igénybe venni, mert napközben felette bonyolódott le a mosdás ún. „gamakból” kézre öntött vízzel.

Ismerősöket keresve, egyik cellából a másikba ödöngve, az utolsó helyiségben Balogh Edgárt fedeztem fel. Még fel sem oszúdtunk a találkozás meglepetésétől, estefelől beállított a cókómókjaival Csögör és Jordáky is. Összetételünk nyilvánvaló jele volt annak, hogy az ügyünk valóban lezárult, és az ítélettől függően, amiről halvány fogalmunk sem volt, kezdődik a büntetés végrehajtása. Örvendtünk, hogy együtt vagyunk és a tapasztalatainkat és a híreinket egybevetve közösen latolgathatjuk a jövőndőt.

– Minket először a háborús bűnösök közé zártak – mesélte Csögör. Ez nagyon levert, ráadásul egy olyan cellába, amelyben 160 ember volt bezsúfolva. Mérheterlenül deprimált az is, hogy az emberek sok éve ülnek s mind viaszsárgák és puffadtak. Mellesleg, egy Póka nevezetű mérnökkel kerültem össze, aki azt állította, hogy faludbeli. Amikor meghallotta, hogy te is itt vagy, azt sem tudta hova legyen a meglepetéstől, hihetetlennek találta. Tízszer is megkérdezte, hogy valóban te vagy?

Hely hiányában Csögör és én bevártuk az estét, amíg a többiek elfoglalták helyeiket és a hordó között kiterített pokrócon feküdtünk le. Az ilyen helyet „broscārianak” (békakaknak) nevezték s azzal a külön hátránnyal járt, hogy egész éjszaka mászkálnak az emberen. Jó néhány nap kellett hozzá, hogy mi is elrendezzük a hely kérdését, úgy, ahogy itt általában minden új jövevény rendezzi az elején: helyet vásárolok a priccsen: étellel. A kb. 30 cm helyért vállaltuk, hogy minden nap leadunk az ebédből egy kanálnyit. Az ebéd egy kis csajka árpakása, vagy káposzta volt, kb. 3-4 merítokanálnyit, ebből kellett átadni egyet. Az eladók fiatalemberek voltak, akik inkább el tudták viselni az alvás kényelmetlenségét, mint az éhséget.

Én egy Cseh nevezetű tasnádi fiatalembertől vásároltam a fekvő helyemet. Cseh az ún. „tasnádi csoporthoz” tartozott, amelynek a fővádlottja egy Kónya nevezetű barátjuk, aki akkor már egy rabkórházban szenvedt, súlyos TBC-vel. Mindegyik cellában volt néhány ifjú ebből a csoportból. Több mint két éve vándoroltak egyik börtönből a másikba anélkül, hogy el lettek volna ítélve. A vád ellenük az volt, hogy Kónya kezdeményezésére aláírtak egy nyilatkozatot, amely szerint belépnek egy magát demokratikusnak nevező nemzetközi ifjúsági szervezetbe. Tevékenységet azonban nem fejtettek ki. Itt mind jól nevelt, csendes, fegyelmezett ifjaknak bizonyultak, akiknek nemcsak politikai tájékozottságuk, de érdeklődésük sem volt. Egész nap szorgalmasan tettek-vettek, szétbontott szvetterekből kis sapkákat kötöttek, vagy ruhát, inget foltoztak egy-egy darab kenyérért, vagy néhány kanálnyi árpakásáért.

Csőgörmek sikerült éppen mellettem vásárolni helyet s így egész nap egymás mellett üldögélve elbeszélgettünk régi és új dolgokról, közös emlékekről, tervekről, ha valaha hazakerülhetünk. Időnként ide húzódott Balogh és Jordáky is, de akadtak mások is, akikkel el lehetett ütni egy-egy órát. Mellém került egy szászvárosi német orvos. Soha senkin nem láttam ilyen kirívó végleteket találkozni. Széles kultúrájú, művelt ember volt, aki mindenhez értett és alaposan. Ha kellett, szinte az egész Faustot elmondta kívülről, eldúdolta és elmagyarázta a legnehezebb operákat, előadásokat tartott bonyolult kémiai kérdésekről, vagy az orvostudomány köréből. Csak egyetlen dologról nem volt tanácsos vitatkozni vele: a vallásról. Antropozófus volt, egy olyan szekta, amelyről itt az országban addig nem is hallottunk, őtől tudtuk meg, hogy Erdélyben is van kb. 60 híve, főleg szász értelmiségiek, orvosok, tanárok és művészek körében. Most valószínűleg mind itt vannak Zsilaván, a Marmezonban, vagy az Uranusban. És ennek a szektának – vagy, ahogy ő mindig helyreigazított, filozófiai irányzatnak – a jegyében, őszintén megsértődött, ha nem hitted el, hogy a csillagokon arkangyalok üldögélnek s valahányszor meghal valaki, a lelke egy újszülöttbe költözik. Hányszor kényszerített bele ilyen jellegű kérdések zsákutcáiba és bevallom, nagy rutinnal olyan fogas problémákat szeggett nekem, amelyekre jónak láttam hallgatni. Mosolyogni természetesen nem volt szabad. Ő és társai, akárcsak mi is sokan mások a tárgyalás eredményeit várták. Ámbár a családias fájdalommal ellen dresszírozva magunkat, mindnyájan azt hangoztattuk, hogy súlyos ítéletre számíthatunk, önmagunkban, tapasztalataink ellenére felmentést, vagy legalábbis enyhe büntetést vártunk. Ahogy az orvos elmesélte, az antropozófusokkal szemben sem az ankéton, sem a tárgyaláson nem találtak sem tényállást, sem törvényszakaszt, amelynek az alapján büntetőjogilag felelősségre vonhatnák őket. Szorult helyzetükben a hatóságoknak az ő segítségüket kellett kérniük, hogy kihozhassanak valami jogi minősítést is.

– Megkérdezték, hogy soha életemben nem mondtam, vagy nem gondoltam valami rosszat a rendszerről, vagy annak valamelyik intézkedéséről. Én megmondtam őszintén, hogy mint orvos nem tartom helyesnek a társadalombiztosító orvosi szolgáltatásnak új szervezetét, amely megszüntette az ingyen gyógyszert. Azt hiszem, ez maradt a vád ellenem, bár nem vagyok bizonyos benne, mert a tárgyalás olyan kurtán-furcsán zajlott le, hogy jóformán semmit sem értem belőle.

A nap legnagyobb műsorszáma, amely szórakoztatása mellett a leghevesebb szenvedélyeket váltotta ki, az élelem kiosztását követő árverés, a „licitatio” volt. Nap, mint nap azzal kezdődött, hogy nyílt az ajtó és a küszöbön megjelent egy káplár, vagy egy sergent⁸ egy cseber árpakásával, vagy káposztával, reggelenként terccsel (híg puliszka). Hívására odaszaladt a szobafőnök 1-3 előre beosztott rabbal és együttesen sorra kiadagolták a csajkákat. Az ór egy mértékül használt nagyobb merítő kanállal mindegyik csajkába lötyögtetett egy adagot. A beosztottak gyorsan tovább adták priccsen-

⁸ Sergent=őrmester

ként (pártálonként). Ahogy megérkezett az első csajka, valaki, valahol elkiáltotta magát:

- Adok egy csésze árpakását, egy negyed kenyérért.
- Nemsokára megjött rá a felelet:
- Kenyérért nem adok, de este adok másfél csésze káposztát.
- Két csésze káposztáért.
- Valaki közbeszól:
- Adok két csésze káposztát, egyet ma, egyet holnap.
- Rendben.

Tíz-tizenöt alku és csere is folyik párhuzamosan. A végén már kanalakban is mérik az árut: egy csésze és három kanál. A nyelvbetűtött „üzletek” jeleként, a pártálokon és lent a békalakban máris nyújtogatják egymásnak a kanalakat s öntögetik egymásba a csajkák híg levét. A legnagyobb üzleteket az öreg Beer, a 25 évre elítelt cionista köti, akit ezért rosszmájú szomszédjai „angrosistának” gúnyolnak. Ő egyszerre nyolc-tíz emberrel köt üzletet, többet ad el, mint amennyije van, többet vásárol, mint amennyit kicserélhet, mégis egyre rendel és vállal. A végén mégis mindent le tudott bonyolítani. Igaz, a szobafőnök hatalmát is igénybe véve.

– Irimie adjon át egy csésze árpakását Munteanunak – hangzott a parancs, – Munteanu adjon helyette 3 kanál káposztát.

Bármennyire is mulatságosnak tűnt a licitatio az elején, néhány nap múlva már én is kénytelen voltam kínálgatni az „árumat”, hogy legalább egy-egy este, vagy másnap hozzájussak némi élelemhez.

Szívélyes kapcsolatba kerültünk a baloldali cionista ifjakkal, – képzett tanársegédekkel, egyetemi hallgatókkal, művészekkel stb. – akikkel tartalmas beszélgetést és vitát lehetett folytatni. Poor, a biológia asszisztense érdekes és áttekintő előadásokat tartott a biológia tudományok fejlődéséről és jelenlegi állásáról. Az előadásokat ő tulajdonképpen a maga csoportjának szánta, de érdeklődéssel vették körül mások is, akik a lábaikat maguk alá húzva közeledtek, nehogy határsértést kövessenek el a príccsen. Lázárovcics pszichológiai kurzust nyitott. Poorral kölcsönös együttműködési egyezményt kötöttünk, amelynek az értelmében minékünk külön előadásokat tart, mi viszont felváltva történelmi, közgazdasági és jogi előadásokat tartunk. Ez a kezdeményezés azután kiszélesedett.

(...) A tábornoki látogatás után nemsokára megjött az ítélet. Ahogy itt általában történni szokott, a dolog éppen akkor sújtott le, amikor nem is vártuk. Azt hiszem éppen az árpakását kanalaztuk fent a príccsen, amikor a kijárat mellett lévő cellából sorjában szólítottak. Sejtettük miről van szó és gyorsan az ajtónál teremtünk. Velünk együtt, egyre-másra tolakodtak előre mások is, részben kíváncsiságból, részben azért, hogy felhasználva a ritka alkalmat saját ügyeikben érdeklődjének. A „grefa”⁹ ismert szófukar, gögös altisztje állt az ajtóban, kezében néhány irattal. Miután végigjáratta rajtunk a szemét s meggyőződött, hogy mind jelen vagyunk, a következőket jelentette be:

– Jordáky Lajos 12 év kényszermunka, vagyonelkobzás, és 5 évre szóló jogvesztés; Demeter János 10 évi kényszermunka, vagyonelkobzás és 5 évre szóló jogvesztés; Balogh Edgár 7 évi kényszermunka, vagyonelkobzás, 5 évre szóló jogvesztés; és Csögör Lajos 6 évi kényszermunka, 5 évre szóló jogvesztés.

Milyen jóhiszemű is az ember, mily mély gyökereket eresztenek, a család és a környezet, az iskola és az önévelés. Azok után is, ami az elmúlt közel két esztendő alatt történt még mindig „csalódtam”, tehát tudat alatt még mindig élt bennem egy szemernyi hit az igazságban, talán még azok iránt is, akik ezt az egész drámát rendezik. De az is lehet, hogy inkább az életösztön a szabadulás, a család, a gyermekek viszontlátása

⁹ Grefa=bíróvási jegyző

íránti határtalan vágy éltette bennem valahol mélyen a most leleplezett, de azonnal össze is omlott reményeket. Csak álltam és süketen és vakon néztem magam elé.

– Írják alá – szolt ránk a sergent és már nyújtotta is a vétívet és ceruzát.

– Miért ítélték el? – kérdeztem, – milyen tények és milyen szakasz alapján?

– Mindegy, tíz év, siessen, mert nincs időm itt magára várakozni.

Hirtelen eszembe jutott, hogy azonnal fellebbezni kell. Ha másért nem, hát daczból, hogy ismét és minden alkalommal megmondhassam a magamét azoknak akiket illet.

– Először adjon papírt, hogy bejelentsem a recursot.¹⁰

– A papírért majd jelentkezzen holnap az ügyeletes tisztnél.

Tudtam, hogy az adott körülmények között ez a fellebbezési lehetőség kockázatát jelenti.

– Nem írom alá.

Társaim komoran várták a fejleményeket. Ebben a pillanatban azonban semmi más nem érdekelt, csak az a két fél ív papír. Vesztetni valóm nem volt, semmitől sem félttem. Határozottságom nem hagyott kétséget a sergentben sem és zavarba jött, láthatólag ő sem tudta hirtelen mi tévő legyen, de végül is úgy döntött, hogy mindnyájan kapunk papírt.

A sergent távozása után összeültünk, hogy megbeszéljük az újonnan keletkezett helyzetet. Mind letörték és hallgatagok voltunk, csak Csögör mutatkozott egy árnyalattal nyugodtabbnak. Nem is titkolta, hogy kellemesen lepte meg az ő enyhébb elbírálása. Enyhébb abban az értelemben, hogy ugyanazért a semmiért ő éppen a felét kapta annak, amit Jordáky. Amellett a 6 évből ő már több mint 4 és fél évet letöltött ítélet nélkül s így „csak” egy éve és néhány hónapja maradt hátra. Az a tudat pedig, hogy a se vége, se hossza nyomorúság helyett, most mégis van egy fix pont, ameddig mindez tarthat, s ameddig számíthat, könnyítette a lelkén.

Sajnálkozva ismertük be, hogy az ítélet közlésére nézve naivnak bizonyult minden feltevésünk. Mindnyájan egyetértettünk abban, hogy a felfolyamodást nyílt és határozott hangon kell megfogalmaznunk s a legcsekélyebb engedményt sem tehetjük az igazság rovására. Örvendtünk, hogy most már Balogh Edgár is új, realisabb színben látja a helyzetünket. Az ítélet ismerete előtt még itt Zsilaván is kitarzott néhány olyan vádaskodása mellett, amelyeket az ankét során vállalt és szemünkbe mondott. Valószínűleg addig titokban még remélte, hogy menekül s az ügye elválik a miénktől. Mintha az lett volna az érzése, hogy ő csak formailag szerepel a vádlottak padján és csupán a per sikere érdekében. Mihelyt elítélnek bennünket az ő szerepe véget is ér, s majd megtalálják a formát a hazaengedésére. De most, az elítéltetés letépte szeméről a hályogot s elkerülhetetlenül rá kellett döbbsennie az ő szerencsétlenségének a realitására is. Hevesebben fakadt ki, mint bármelyikünk és sebtében össze is foglalta, az ismert és mindig nagyrabecsült ékesszólásával, mindazt amit papírra fog vetni.

A nagyváradi tárgyalás még hagyott bennünk néhány fullánkot egymás miatt. Az államvédelem művészi taktikája és a megfélemlítő eszközei kihasználják emberi gyengeségeinket és jóhiszeműségünket, amihez kezdetben a hatóságok iránti bizalmunk is járult. De bármennyire is rossz néven vettük is ezt egymástól, mégis, amikor Zsilaván láttuk egymást az állati megalázottság legalsó fokán, rongyosan dideregve, a cementen, a pártálon, a kigyólabban, viaszsárgán, vagy falfehéren, csonttá és bőrréaszottan, természetesen nem tudtunk haragudni egymásra. Veszekedtünk is, szemrehányásokat is tettünk, de azért sokért nem adtuk volna, hogy együtt lehetünk. Valósággal kis családot alkottunk, amely, ha mással nem, de közös emlékeinkkel, témáinkkal, közös sorsunkkal és számításainkkal némileg enyhítette a családi és társas élet hiányát. Miután a még rejtett tartózkodások is feloldódtak, fokozatosan, adagoltan,

¹⁰ Recurs=fellebbezés

kezdtek elmesélni egymásnak az ankét lefolyását, és azokat a letartóztatásunk előtti mozzanatokot, amelyek az ügyszőz tartoztak és amelyek sok mindent megmagyaráztak.

Jordáky elmesélte, hogy a letartóztatását megelőző hónapokban gyakran látogatta meg Bánya László és barátságosan elbeszélgetve bizalmasan érdeklődött különböző történetek és személyek felől. Közvetlenül a letartóztatása előtt magához hívatta Csordás Sári, aki fontos funkciót töltött be a Pártközpont káderosztályán és nyilatkozatot kért tőle minden általa ismert aktivistáról. Biztatta, hogy írjon meg bátran minden rosszat, amit csak hallott az illetőről. Célzott arra, hogy rendezés alatt áll a párt helyzete (Jordákyt ugyanis 1946-ban kizárták a pártból) és a nyilatkozatától nagyban függ a rendezés kimenetele. Önmagáról bátor önbírálatot, másokról éles bírálatot kértek. Ilyen értelemben Jordáky kb. 120 oldalt írt össze. A hosszú, nyilván sok adatot, de még több feltételezést tartalmazó nyilatkozatot Csordás Sári áttette az államvédelemhez és következett a letartóztatás. Jordáky becsapottnak érezte magát, de azután el tudták vele hitetni, hogy mások, akik a nyilatkozatában szerepelnek, mindent „beismertek”.

Csögör bukása drámaibb volt. 1949 őszén, amikor letartóztatták, fantasztikus vádak táltak elé. Azzal fogadták, hogy egy nagy erdélyi összeesküvés lepleződött le s azért fogták le, hogy „segítsen” ennek a felgöngyölítésében. Még térképet is rajzoltak neki az összeesküvésről. A térképen minden szál Márton Áron római katolikus püspökhöz vezetett, tőle ágaztak el a különböző összeesküvő vonalak: az MNSZ, az EMGE, a HANGYA és a BOLYAI T. Egyetem. Őt az egyetemi vonal élére állították és ugyanott én is szerepeltem valahol. Minden vonalnak volt egy imperialista láncszeme, többnyire Magyarországon (Rajk stb.) keresztül. Csögör elképesztőnek találta a vádat és ellenállt. De meddig lehetett ellenállni? Százharmincöt órán át tartották fenn egyfolytában, álmatlanul, éjjel, nappal. Az ankétörök hat óránként váltották egymást, de ő nem mozdulhatott. Az utolsó napokban összeroppant és elvesztette a kontrollt önmaga felett. Maga előtt látta a feleségét, amint rémült arccal belép, majd követi Vescan. Felugrott a székről és hangosan megszólította őket. Mégis úgy hiszi, hogy végleg akkor tört meg, amikor megfenyegették, hogy letartóztatják a feleségét.

– Azt hiszi, hogy mi nem tudjuk, hogy a felesége trockista – ismételték nyomatókosan –, és nincs kellő adat a birtokunkban?

– Ezek után aláírtam mindent, a térképet, és több más súlyos vallomást önmagam ellen. Aláírtam egy olyan nyilatkozatot is, amelyben nem kevesebbet mondom, mint-hogy pénzt fogadtam el Magyarországtól az erdélyi reakció finanszírozására s arra, hogy az Egyetemet a reakció fellegvárává építem ki. Még azt is megtették, hogy a vallomás nagyobb hitele érdekében az ő általuk fogalmazott szöveget kézzel írták le velem.

A Balogh Edgárral lefolyt nyílt beszélgetések sok más rejtélyre derítettek fényt. Tőle tudtam meg először az első, az 1949 évi letartóztatásának előzményeit és körülményeit. Ebből tudtam meg, hogy a mi letartóztatásunk összefügg az 1949-ben történetekkel is. A história úgy kezdődött, hogy a Rajk eset után Balogh Edgárt felhívták Bukarestbe az MNSZ központjába (Balogh is egyik alelnöke volt) és közölték vele, hogy a Párt utasítására ki kell nyomozni a Rajk ügy erdélyi szálait. Ha jól emlékszem személy szerint Juhászsal, Révi Ilussal és talán Bányaival tárgyalt. Megítélésük szerint a Rajk-komplexumba tartoznak mindazok, akik 1944-45-ben „frakcióztak”, azaz bíráltak egyes vezetőket, kijártak Magyarországra, nem támogatták az MNSZ-t és a pártot abban a harcban, amit Észak-Erdély Romániához való visszacsatolásáért folytattak. Felszólították Baloghot, hogy segítsen felgöngyölíteni ezeket a szálakat, vagy ahogy Csögörnek emlegették: „vonalakat”.

Miután nem utasíthatta vissza a megbízást, először rekonstruálni akarta azokat az 1944-45 évi politikai akciókat, amelyekben egyes személyek ellen bizonyos gyanúra lehet következtetni. Az első lépés meg is történt. 1949 őszén kérdőívet osztott szét a

magyar közelet haladó és kommunista vezetői között egyrészt általános politikai körülményekre, másrészt saját tevékenységére nézve. A körlevelekben, amelyből én is kaptam példányt, Edgár azon a címen kért visszaemlékezést, hogy előadást készül tartani az ellenállási mozgalomról. Én nem töltöttem ki az ívet, bár Edgár akkor rektori funkciójából is sürgette, mert jegyzetírással voltam elfoglalva, de azt előbbre helyeztem egy magánjellegű előadásnál. Erre elküldte hozzám Farkas Mária gyorsírónőt, hogy legalább mondjam tollba a válaszokat. Ámbár kelletlenül, válaszoltam a kérdésekre, de a lejegyzett és továbbított szöveget nem láttam. Alighogy Edgár megkezdte az anyag összehordását, az MNSZ említett vezetői újból megbízatással fogadták: ne feledkezzen meg saját magáról sem, hiszen közismert, hogy ő is nacionalista volt. Persze felpattant és tiltakozott, de már bent volt a gyűrűben s talán pár nap múlva le is tartóztatták.

Edgár rendkívül érdekes részleteket mesélt el az MNSZ és más szervek vezetésének kulisszái mögött, intrikákról, amelyekről azelőtt még csak sejtelmem sem volt és amelyeknek a megismerése után új megvilágításban láttam az ankét egyes kérdéseit is. Az ankét pl. sokat faggatott az 1949 évi budapesti utamról. Erre úgy került sor, hogy miután hazajöttem Svájcából, ahol egy nagy visszhangot keltett perben mint jogászszakértőt hallgattak ki, Kohn Hillel közölte, hogy tanulmányútra megy Budapestre, felkutatja az összes közgazdaságtudományi jegyzeteket és egyben megtekinti a világifűsági találkozót. Kohn Hillel melegen invitált engem is és biztatott, hogy most, a svájci „sikerem” után bizonyára nem utasítanak el. Nem is csalódtam s az út programszerűen bonyolódott le. Az útlevel megszerzéséhez azonban szükségünk volt a rektorátus hivatalos ajánlására. Miután Edgár már tudott a kulisszák mögött erjedő ellentétekről és ellenszenvokról, értesítette Bányait, aki a budapesti utunkat azzal továbbította a Párt központjához, hogy „el akarjuk tüntetni árulásunk nyomait”. Igyekezett megakadályozni az útlevel engedélyezését, de akkor még nem volt hozzá kellő ereje. Edgár letartóztatása után ez a budapesti utammal kapcsolatos gyanúsítás bekerült a felvett jegyzőkönyvbe is.

A zsilvai „pártálon” kaptam az első bepillantást Gaál Gábor tragédiájának hátterébe is. Gaál jó személyi kapcsolatot tartott fenn Kurkóval, aki pedig már akkor útban volt a börtön felé. Egy alkalommal Méliusz lakásán kávé mellett barátilag elbeszélgettek Gyöngyösi, Magyarország bukaresti követe, Gaál Gábor, Méliusz József és Kurkó Gyárfás. Edgár „bevallotta”, hogy ezen a találkozón öcsárolták a RKP-ot, vizont a jugoszláv pártból és Titórol úgy nyilatkoztak, mint a kommunista becstületről és hősiességről. Elképzelhető, hogy milyen csemege volt mindez a szekuritátnak 1949-ben!

(...) Ősz hajú, köpcös őrnagy szólított meg:

– Ön az állam- és jogelmélet tanára?

– Igen, az voltam.

– Én is állam- és jogelméletet adok elő a Parhonn¹¹ és valamennyire ismerem az ön munkásságát is.

– Szeretném szövé tenni, hogy súlyos hibák vannak a jegyzőkönyvben s ezeknek megfelelően szeretném kiegészíteni a recursot.

– Ha majd visszamegy, jelentse a fogházigazgatóságon.

– Arra már nincs időm, mert 3 nap múlva már meg is lesz a tárgyalás és a fogházban hetek telnek bele, amíg papírhoz juthatok.

Az őrnagy odaszólt a kíséremhöz:

– Jelentse maga is.

– Én ebben sem bízom.

Az őrnagy végül bátorságot vett s vonakodva beleegyezett, hogy a pótmondanivalómat ott helyben írjam meg. A sikeren felstimmelten galopp tempóban egy olyan új

¹¹ I.C. Parhon=a román természettudósról elnevezett bukaresti egyetem

memorandumot írtam, amelyben pontról-pontra sorra vettem és megcáfoltam a vád minden koholmányát. Természetesen az őrnagy és az őr is feszengve várta ki az időt.

Amikor visszaérkeztem a cellába, az egész szoba nekemrontott s még mielőtt elmondhattam volna, hogy miről volt szó, elárasztottak a mindenkit érdeklő általános kérdésekkel:

– Megjelent-e az amnesztia?

– Igaz, hogy Zsilavát kiűrik és múzeummá alakítják át?

Egy olteni földműves azt kérdezte, hogy nem láttam-e milyen a kukorica.

A társaim türelmetlenül intettek, hogy hagyjam már a sok feleletet. Alig tudtam magam kifejtetni az érdeklődők tömegéből, hogy felkúporoghassak a pürcsés szorongó Csögör, Balogh és Jordáky mellé. Mindent el kellett mesélnem, a legapróbb részletekig, nem is egyszer. Különösen azt kellett többször is elismételnem, hogy véleményem szerint a kilátások kedvezőek. Mindenesetre három nap múlva végérvényesen eldőlt a sorsunk. Most minden érdeklődésünket és az egész fantáziánkat a várakozás izgalma töltötte be.

Nehezen, de eltelt a három nap is, de a tárgyalásról semmi hír nem érkezett. Sokak szerint Zsilaván hónapok is beletelnek, míg az ítélet hozzánk is eljuthat. Én sehogyan sem tudtam beletörődni s egész nap azon töprengtem, hogy miként lehetne legalább neszt venni annak, ami a tárgyaláson történt. Valamit ki is okoskodtunk. Megtudtuk, hogy október első napjaiban több cellatársunknak tárgyalása lesz és „biztosak” voltunk abban, hogy a dubában találkozni fognak olyan rabokkal, akik a szárazajtaiak cellájából valók. A szárazajtaiak egyik védője védte Csögört is, és merész fantáziával elképzelhetőnek tartottuk, hogy e kettős áttételen keresztül átszivároghat valami. Eltekintve a kombináció naivitásától, ezúttal is hamar bebizonyosodott, hogy a rabok számára semmi sem bizonyos. Már csak egy-két napról volt szó, de a fogházigazgatóság, mint ha éppen a mi számításainkat akarná keresztülhúzni, váratlan intézkedéssel lepelt meg. Október 1-én, v. másodikán reggel, bevonult a cellába az ügyeletes, teljes kísérettel s bevezető és magyarázat nélkül felolvas a listáról kb. 80 nevet. Közülünk először az én nevemet olvasta és a torkomba szaladt a szívem. A szorongásom csak akkor engedett fel, amikor sorra meghallottam Csögör, Balogh és Jordáky nevét is.

– Mindazok, akik a nevüket hallották – fűzte hozzá a felolvasáshoz az ügyeletes –, összeszedik a holmijaikat és kivonulnak a kapu alá, de azonnal. Semmiféle beszélgetés és búcsúzkodás nincs.

Sebtében felmarkoltuk a rongyainkat és a pokrócainkba csavartuk. A szobafőnök azonban ránk rontott és kicsavarta kezeinkből a pokrócokat. Azután futólépésben a kapu alatt sorakoztunk fel. Izgatottan sűrögtünk forogtunk és kérdezősködtünk, hogy magyarázatot és útbaigazítást kapjunk a fejleményekre nézve. A fene tudhatott itt eligazodni. Elvisznek Zsilaváról? Milyen kritérium alapján választották ki éppen ezt a nyolevanat? Vagy talán azokról van szó, akiknek az ügye véglegesen lezárult s most szállítják el őket a kényszermunka helyére? A csatornához? A sóbányába? Sok olyan ember volt köztünk, akiről én is tudtam, hogy már csak a büntetésük helyének a kijelölése volt hátra. Akadtam viszont olyanokra is, akik évek óta itt penészednek s ahogy ők mondják azt sem tudják miért. Volt itt közöttük enyhén elítelt és életfogytiglanos, öreg és kiskorú, volt tábornok és munkás. Az altisztek ordítóva követeltek csendet s úgy kerülgettek zajongva mint valami dongók. Az ügyeletes tiszt a sor elején a papírjaiban böngészett. Honnan, honnan nem, elindult a hír, hogy nem szállítanak sehova, hanem kis cellákba szórak szét. Hirtelen eszünkbe jutott, hogy álljunk egymás mellé. Már a pusztá feltevés, hogy esetleg szétszórnak, rendkívül elszomorított. Azt hittük, ha egymás mellett állunk, legalább kettesével maradhatunk.

Az ügyeletes tiszt éles hangon kiáltotta.

– Akinek a nevét olvassom, azonnal kilép a sorból és ideáll.

Az első csoportban kb. 20-25 nevet kiáltott és köztük volt Jordáky is. Még arra sem volt ideje, hogy elbúcsúzzon, máris elvezették. A második csoportba engem kiáltottak és vezettek el s így Csögör és Balogh beosztásáról nem értesültem. Át az udvaron, egy másik hosszú épület alagsorába vezettek. Olyan sötét volt, hogy csak félve botorkáltunk, mialatt vakon, kapkodva kerestünk valami támaszt. Az őr időnként meggyújtott egy-egy gyufaszálat, de a huzat egy pillanat alatt elfújta a lángocskát. Szemeink azonban kezdték lassan megszokni a sötétséget s csakhamar mintha homályosan láttuk volna a kétoldalt mind mélyebbre vonuló szurkos téglafalakat. Hol jobbra, hol balra kanyarodtunk. Mi lesz ebből? Végre megállítottak egy kanyarban s onnan rendre, kettesével, hármassával, cellákba raktak. Én a 2-es cellába kerültem egy aradi tisztviselővel.

Az új cella egynegyede lehetett a réginek, s kellemetlenül szűknek tűnt. Sötétebb és hűvösebb is volt. Amíg a nagy cellában még aznap reggel is alsóruhára vetkőzve védekeztünk a meleg ellen, itt már az első percekben minden rongyomat magamra kellett aggatnom, annyira fáztam. Szemben ledeszkázott ablak, két oldalt sűrűn egymás mellett 3 emeletes keskeny vaságyak. A jobb sarokban, pont az utolsó ágy mellett a „tineta”.¹²

Rövid szünet után megkezdődött a szokásos ismerkedés. Itt vasgárdistákat, cionistákat, tábornokokat, parasztokat, külföldieket stb. találtam. A szobafőnök egy ezredes volt, annak a hadseregnek az ezredese, aki futólag már ismert a nagy cellából. Ő is ugyanúgy került ide, mint én kb. két hónappal ezelőtt.

(...) A fekvőhelyemet pont a WC-hordó mellett, földszinti ágyban jelölte ki. Mint gazdátlan ágy, teljesen ki volt fosztva, a szalmazsákjából széthordták a szalmát s a rongyai darabokban fityegtek az ágy vaspántjai között.

– Megmondom őszintén, – magyarázta az ezredes – ez a legrosszabb hely, de az új emberek itt kell, hogy kezdjék. Ha majd valaki elmegy, akkor egy hellyel beljebb kerülhet. Tíz ember eltávozása után már joga lesz az első emeletre kerülni. Ott nincs olyan hideg, mint itt a földszinten, pár centire a cementtől.

– Kik jöttek újonnan a cellába? – kérdezte most már valamennyiünk érdekében.

A felsoroltak közt volt Jordáky is. Azonnal izenni is akartam neki, de mindenkinek akadt egy-egy vádlott-társa, vagy jó ismerőse s a nagy tolongás miatt éppen csak a nevemet tudtam közölni. De egyelőre ezt is sikernek könyveltem el.

Valamelyik nap az 1-es cella lakóit orvosi vizitre vitték s elhaladtak az ajtónk előtt. Visszajövet Jordáky hangosan megjegyezte az ajtónk előtt, hogy Csögör a 9-esben van. Balogh a 7-esben volt. Ezt meg az egyik tasnádi ifjú mondta be. A tasnádiak közül többenek 3 évnél kisebb büntetése volt s ezért újabban korvoadára¹³ használták őket. Egyesek árpakásával telt csebreket, mások „tinetákat” cipeltek. Az őr végigkopogtatta minden cella ajtaját, mire a szobaügyeletesek az ajtóhoz siettek a telt hordókkal. Amikor az őr kinyitotta az ajtót, a hordót kitolták a folyosóra. Egy pillanat műve volt. Az ajtó újból becsattant. Azután futólépéseket lehetett hallani, erőlködést, sürgésforgást, csoszogást. Egy ilyen alkalommal hallottam a nevem, majd az izenetet, hogy Balogh a 7-esben van.

Bármennyire is kockázatos volt, sohasem mulasztottam el az alkalmat, hogy a többi cellák előtt elhaladva ne mondjak én is valamit hangosan, ha mást nem, legalább a nevemet és a többiek nevét. Itt azt is fontos volt tudni, az is napra szóló élményszámba ment, ha kiderült, hogy a másik még él és hol van (...)

Közzéteszi: Demeter Zayzon Mária

¹² tineta=kübli

¹³ corvoadá=kényszermunka